

BORLIQ TUSHUNCHASI

Abdurasulova Nargiza Xamidovna

Eshboboyeva Gulsevarbonu Hazrat qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika psixologiya yo'nalishi 1kurs talabalari

Annotatsiya

Ushbu maqolada borliq tushunchasining falsafiy, ilmiy va diniy kontekstlarda qanday shakllanganligi, uning turli yo'nalishlar tomonidan qanday talqin qilingani batafsil ko'rib chiqiladi. Borliq, mavjudlik va uning mohiyati haqida falsafiy tafakkurda yirik faylasuflar, jumladan, Aristotel, Dekart, Hegel, Sartre kabi mutafakkirlarning yondashuvlari taqdim etiladi. Bundan tashqari, borliqni o'zgarish va rivojlanish jarayoni, uning din va madaniyatdagi o'rni ham tahlil qilinadi. Shuningdek, ilmiy nuqtai nazardan borliqni tasavvur qilish va o'lchash usullari ham yoritilgan. Borliqning mavjudlik va uning sabablari haqida turli konsepsiyalar orqali olamni va insoniyatning o'zini qanday anglash mumkinligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Borliq, Mavjudlik, Falsafa, Metafizika, Dualizm, Monizm, Existensializm, Ontologiya, Yaratilish, Ilm-fan, Kosmologiya, Fizika, Din, O'zgarish

Borliq tushunchasi

Borliq — falsafa, ontologiya va diniy tafakkurda keng qo'llaniladigan tushuncha bo'lib, mavjudlik, mavjud bo'lish holati, yoki mavjud bo'lishning o'zi kabi ma'nolarga ega. Bu so'z asosan insoniyatning dunyoni, hayotni, tabiatni, o'zi va atrofidagi olamni qanday anglashini tasvirlashda ishlatiladi. Borliq haqida fikr yuritish, ko'p asrlar davomida falsafaning markaziy masalalaridan biri bo'lib kelgan.

Borliqning falsafiy tushunchasi

Falsafada borliq tushunchasi mavjudlikni, mavjud bo'lishning tabiati va mohiyatini o'rganadi. Borliq haqida gapirganda, ko'pincha quyidagi savollarni ko'rish mumkin:

1. **Nima mavjud?** — Borliqning tarkibi va uning shakllari haqida.
2. **Qanday qilib mavjud bo'lish mumkin?** — Borliqni qanday tushunish kerakligi va uning qanday mavjud ekanligi haqida.
3. **Nega borliq mavjud?** — Borliqning sababi, maqsadi va ma'nosi haqida.

Borliqni tushunish uchun bir nechta asosiy falsafiy yo'nalishlarga murojaat qilish mumkin:

1. Metafizika va Borliq

Metafizika, borliqning juda umumiy va asosiy xususiyatlarini o'rganadi. Uning asosiy maqsadi "mavjudlik"ning qanday qonunlar va prinsiplar asosida tashkil topganligini aniqlashdir. Masalan, yunon faylasufi Aristotel borliqni "mavjud bo'lish" va "boshqa

narsa emas" deb ta'riflagan. Aristotel uchun borliq o'zgarishlar va potentsial holatlarning amalga oshishi orqali shakllanadi.

2. Dualizm va Monizm

Borliqni tushunishda dualizm va monizm kabi ikki asosiy yo'nalish mavjud. Dualizm, borliqni ikki mustaqil va o'zaro aloqador bo'lgan mavjudotlarga ajratadi. Masalan, Rene Dekartning mashhur "men fikr yurituvchi mavjudman" (Cogito, ergo sum) tamoyili dualistik yondashuvni ifodalaydi, chunki u aqlni va materiyani alohida mavjudotlar sifatida ko'radigan dunyoqarashni anglatadi.

Monizm esa, aksincha, borliqni yagona asosiy prinsipga ega deb hisoblaydi. Hegelning dialektik idealizmi, masalan, borliqni yagona, o'zaro bog'langan hodisalar tizimi sifatida tushuntiradi.

3. Existensializm va Borliq

Existensializm (yoki mavjudlik falsafasi) borliqni insonning erkinligi, tanlovi va mazmun izlash jarayonida shakllantirishga qaratadi. Jean-Paul Sartre, masalan, "inson bor" degan ifodani ishlatib, borliqni faqat insonning mavjudligi orqali shakllantiriladi deb ta'kidlaydi. Unga ko'ra, borliq o'zining mohiyatini yaratadi va shuning uchun har bir inson o'z borligini aniqlashda erkinlikka ega.

Borliq va Din

Dinlar ko'pincha borliqni "yaratuvchi" yoki "olamning sababchisi" sifatida tasavvur qiladi. Ko'plab diniy tizimlarda borliq biror oliy kuch, xudo yoki tabiat tomonidan yaratilgan va mavjuddir. Misol uchun, islomda Allah borliqni yaratgan va unga buyurilgan qonunlar orqali boshqaradi. Xristianlikda esa, borliq Xudoning ijodi sifatida qabul qilinadi va u insonning maqsadiga xizmat qiladi.

Borliqning madaniy va ilmiy tasvirlari

Ilmiy jihatdan, borliqni tasvirlashda fizikaga, kosmologiyaga va biologiyaga murojaat qilinadi. Astronomiya, kosmologiya va fizika ilm-fanida borliqni o'lchash, uning tarkibini, evolyutsiyasini va kelajakdagi o'zgarishlarini o'rganadi. Borliqning yaratilishi, uning materiyaviy tarkibi va uni tashkil etgan kuchlar haqida ilmiy tafakkur ko'p jihatdan kvant fizikasi va umumiy nisbiylik nazariyalariga asoslanadi.

Borliqning o'zgarishi, uning mutlaq va nisbiy bo'lishi falsafaning markaziy muammolaridan biridir. Hegel va Heraklit kabi faylasuflar borliqning doimiy ravishda o'zgarib turishini, jarayon va dinamikaga asoslanganligini ta'kidlaganlar. Borliq doimiy o'zgarish va yangilanishda bo'lishi, jamiyatning rivojlanishi va insoniyatning dunyoqarashini o'zgarishiga olib keladi.

Borliq tushunchasi nafaqat falsafiy va ilmiy sohalarda, balki madaniy, diniy va estetik nuqtai nazardan ham turli xil shakllarda talqin qilingan. U har bir davrda yangi shakllarga kirib, o'zgarib boradi, ammo har doim mavjudlikning mohiyatini va uning sabablari bilan bog'liq masalalar eng dolzarb bo'lib qoladi. Borliqni tushunish, insonning o'zini va atrofidagi olamni qanday anglashini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Aristotel.** *Metafizika.* — Toshkent: Akadernashr, 2002.
— Aristotelning "Metafizika" asari, borliq va uning mohiyati, mavjudlikning ilk falsafiy tushunchalarini izohlashga bag'ishlangan.
2. **Dekart, Rene.** *Meditatsiyalar.* — Moskva: Mysl', 1976.
— Dekartning mavjudlik va aqlni alohida, ikki mustaqil element sifatida qarashga asoslangan falsafiy qarashlari.
3. **Hegel, Georg Wilhelm Friedrich.** *Falsafa tarixi.* — Moskva: Politizdat, 1973.
— Hegelning borliqni dialektik jarayon sifatida tushunishi va uning borliqning o'zgarish va taraqqiyotida qanday o'rin tutishini tahlil qiluvchi asar.
4. **Sartre, Jean-Paul.** *Being and Nothingness* (1956).
— Sartre'ning ekzistensializm va borliqning o'ziga xos mohiyati haqidagi eng muhim asari, unda insonning mavjudligi, erkinlik va mas'uliyat kabi tushunchalar ko'rib chiqiladi.
5. **Kant, Immanuel.** *Kritika chuqur aqlning* (1781). — Moskva: Mysl', 1979.
— Kantsiz, borliqni qanday tushunish va unga qanday ilmiy va falsafiy yondashish mumkinligi, subyektiv va obyektiv bilimning o'zaro munosabatlari haqida.
6. **Heidegger, Martin.** *Being and Time* (1927).
— Heidegger borliqni insoniy mavjudlik bilan birga ko'rib chiqadi, bu asar borliqni anglashda ontologiyaning yangi yo'nalishini taqdim etadi.
7. **Russell, Bertrand.** *History of Western Philosophy.* — London: Routledge, 2004.
— G'arb falsafasining tarixi haqida umumiy tavsif, borliq va mavjudlik tushunchalarining falsafiy rivoji haqida keng qamrovli tahlil.
8. **Popper, Karl.** *The Logic of Scientific Discovery.* — London: Routledge, 2002.
— Ilmiy metod va borliqning ilmiy o'rganilishi haqidagi nuqtai nazar.
9. **Feynman, Richard P.** *The Feynman Lectures on Physics.* — New York: Addison-Wesley, 1964.
— Fizika va kosmologiyaning borliqni tushunishga qanday yordam berishi haqida ma'lumot.
10. **Tillich, Paul.** *The Courage to Be.* — New Haven: Yale University Press, 1952.
— Din va falsafaning borliqni tushunishda o'zaro aloqasi, mavjudlikni diniy va ekzistensial jihatdan qabul qilish.